

УДК 343.97:316.774:343.84:343.988(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.60>

КРИМІНОЛОГІЧНА ІНФОРМАЦІЯ У ПРАВОВОМУ МЕХАНІЗМІ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ З УРАХУВАННЯМ ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ

Левченко Ю.О.,

*кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-1124-9517*

Микитчик О. В.,

*кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Київського університету інтелектуальної власності та права
ORCID: 0000-0002-4973-2670*

Левченко Ю.О., Микитчик О.В. Кримінологічна інформація у правовому механізмі запобігання кримінальним правопорушень у сфері виконання покарань України з урахуванням віктимологічної профілактики.

У статті досліджується роль кримінологічної інформації у формуванні та функціонуванні правового механізму запобігання кримінальним правопорушень у сфері виконання покарань України з урахуванням віктимологічної профілактики. Обґрунтовано, що ефективність запобіжної діяльності в установах виконання покарань безпосередньо залежить від повноти, достовірності та аналітичної якості кримінологічної інформації, яка використовується суб'єктами кримінально-виконавчої діяльності. Визначено основні функції кримінологічної інформації у механізмі запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема пізнавальну, прогностичну, управлінську та профілактичну. Особливу увагу приділено віктимологічному підходу як складовій сучасної кримінологічної доктрини, що дозволяє розширити зміст кримінологічної інформації за рахунок відомостей про фактори віктимізації, групи підвищеного ризику та умови, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у місцях позбавлення волі. Доведено, що кримінологічна інформація віктимологічного характеру є необхідною передумовою реалізації адресних профілактичних заходів і зниження рівня латентної та повторної віктимізації засуджених. Проаналізовано феномен так званих «фонових явищ» у сфері виконання покарань та обґрунтовано їх значення як важливого елементу кримінологічно значущої інформації. Встановлено, що ігнорування або фрагментарний облік таких явищ призводить до формування викривленої картини криміногенної ситуації та знижує ефективність правового механізму запобігання кримінальним правопорушенням. На основі аналізу норм кримінально-виконавчого законодавства України та практики Європейського суду з прав людини зроблено висновок про необхідність удосконалення правового регулювання інформаційно-аналітичної діяльності у сфері виконання покарань з урахуванням стандартів захисту прав людини та принципів превентивної кримінальної політики.

Ключові слова: кримінологічна інформація, правовий механізм, запобігання кримінальним правопорушенням, виконання покарань, кримінально-виконавча служба, віктимологічна профілактика, фонові явища, установи виконання покарань, місця позбавлення волі, виховні колонії.

Levchenko Yu.O., Mykytchuk O.V. Criminological information in the legal mechanism for preventing criminal offenses in the field of execution of sentences in Ukraine, taking into account victimological prevention.

The article examines the role of criminological information in the formation and functioning of the legal mechanism for preventing criminal offenses in the field of execution of punishments in Ukraine taking into account victimological prevention. It is substantiated that the effectiveness of preventive activities in penal institutions directly depends on the completeness, reliability, and analytical quality of criminological information used by subjects of criminal-executive activity. The

main functions of criminological information within the mechanism of preventing criminal offenses are identified, including cognitive, prognostic, managerial, and preventive functions. Special attention is paid to the victimological approach as an integral component of modern criminological doctrine, which allows expanding the content of criminological information through data on victimization factors, high-risk groups, and conditions contributing to criminal offenses in places of deprivation of liberty. It is proven that criminological information of a victimological nature is a necessary prerequisite for the implementation of targeted preventive measures and for reducing latent and repeated victimization of convicted persons. The phenomenon of so-called «background phenomena» in the field of execution of punishments is analyzed, and their significance as an important element of criminologically relevant information is substantiated. It is established that ignoring or fragmentary consideration of such phenomena leads to a distorted perception of the criminogenic situation and reduces the effectiveness of the legal mechanism for preventing criminal offenses. Based on the analysis of the norms of Ukrainian criminal-executive legislation and the case law of the European Court of Human Rights, the article concludes that it is necessary to improve the legal regulation of information and analytical activities in the field of execution of punishments, taking into account human rights protection standards and the principles of preventive criminal policy.

Key words: criminological information, legal mechanism, prevention of criminal offenses, execution of punishments, penitentiary service, victimological prevention, background phenomena, penitentiary crime, penal institutions, places of imprisonment, correctional colonies.

Постановка проблеми. Сучасний стан злочинності в Україні характеризується не лише кількісними та якісними змінами кримінальних правопорушень, а й трансформацією соціальних, правових та інституційних механізмів їх запобігання. Особливе місце у цій системі займає сфера виконання покарань, яка, з одного боку, є інструментом реалізації кримінальної відповідальності, а з іншого – середовищем підвищеного криміногенного та віктимогенного ризику. У таких умовах актуалізується проблема формування та ефективного використання кримінологічної інформації як складової правового механізму запобігання кримінальних правопорушень. Кримінологічна інформація відіграє ключову роль у розробленні профілактичних заходів, оскільки саме вона дозволяє виявляти закономірності злочинної поведінки, фактори ризику та групи осіб, схильних як до вчинення кримінальних правопорушень, так і до віктимізації. У сфері виконання покарань ця інформація набуває особливої значущості, адже засуджені нерідко виступають одночасно і суб'єктами, і жертвами кримінальних правопорушень, що зумовлює необхідність поєднання кримінологічного та віктимологічного підходів. Незважаючи на наявність нормативного регулювання діяльності установ виконання покарань, питання використання кримінологічної інформації в механізмі запобігання кримінальних правопорушень залишається недостатньо розробленим як у теоретичному, так і в практичному вимірах. Це обумовлює потребу у комплексному дослідженні ролі кримінологічної інформації у правовому механізмі запобігання кримінальних правопорушень у сфері виконання покарань України з урахуванням віктимологічної профілактики.

Метою статті є визначення місця та значення кримінологічної інформації у правовому механізмі запобігання кримінальних правопорушень у сфері виконання покарань України та обґрунтування напрямів удосконалення її використання у системі віктимологічної профілактики.

Стан опрацювання проблематики. Окремі аспекти кримінологічної інформації та її використання у запобіганні злочинності досліджувалось у роботах вітчизняних науковців, зокрема у працях Б.М. Головкина, О.М. Джузи, А.П. Закалюка, Д.М. Куранди, В.Г. Сюрачка, Д.М. Тичини, М. І. Фіалки та інших. Водночас питання ролі кримінологічної інформації саме у правовому механізмі запобігання кримінальним правопорушенням у сфері виконання покарань залишаються недостатньо розробленими. У наукових працях переважає аналіз пенітенціарної злочинності, режимних вимог, діяльності адміністрації установ виконання покарань або віктимологічних аспектів злочинності, проте комплексне дослідження кримінологічної інформації як системоутворюючого елементу правового механізму запобігання кримінальним правопорушенням у цій сфері практично відсутнє.

Наукова новизна полягає у обґрунтованому розгляді кримінологічної інформації не лише як допоміжного статистичного ресурсу, а як структурного елементу правового механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері виконання покарань України, виявленні недоліків чинного кримінально-виконавчого законодавства України у частині нормативного забезпечення інформаційно-аналітичної діяльності та запропонованим напрямом удосконалення правового механізму з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. У кримінологічній науці інформація розглядається як необхідна умова пізнання злочинності та формування ефективної системи протидії їй. Кримінологічна інформація являє собою сукупність відомостей про стан, структуру, динаміку злочинності, особу право-

порушника, обставини вчинення кримінальних правопорушень, а також про соціальні процеси, що впливають на злочинну поведінку.

Становлення віктимології як наукової дисципліни було зумовлене усвідомленням обмеженості виключно «злочиноцентричного» підходу до запобігання кримінальним правопорушенням. Починаючи з праць Ганс фон Гентіг, у яких жертва вперше була розглянута не як пасивний об'єкт кримінального правопорушення, а як активний учасник криміногенної взаємодії, наукова думка поступово змістила фокус до аналізу віктимних факторів злочинності. Подальший розвиток цієї ідеї пов'язаний із концепцією Бенджамін Мендельсон, який обґрунтував доцільність виокремлення віктимології в самостійну міждисциплінарну сферу знань. Інституціоналізація віктимології у другій половині ХХ століття – через законодавче визнання прав жертв, створення компенсаційних механізмів та розвиток емпіричних досліджень віктимізації – засвідчила перехід від суто каральної моделі кримінальної юстиції до превентивно-гуманістичної. У цьому контексті віктимологія постає як наукова основа формування системи профілактики, орієнтованої не лише на правопорушника, а й на зниження вразливості потенційних жертв, що має особливе значення для кримінально-виконавчої сфери, де ризик повторної та прихованої віктимізації є системним. [1, с. 21-26]

У правовому механізмі запобігання кримінальних правопорушень кримінологічна інформація виконує низку важливих функцій: пізнавальну, прогностичну, управлінську та профілактичну. Саме на основі такої інформації формуються управлінські рішення, спрямовані на мінімізацію криміногенних факторів та усунення умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень.

Віктимологічний підхід, у межах сучасної кримінологічної доктрини, розглядається як доповнення до традиційно зорієнтованого на особу правопорушника аналізу злочинності. Як зазначає О.М. Джужа, ігнорування ролі потерпілого у механізмі злочинної поведінки призводить до звуження можливостей запобіжної діяльності та формального характеру профілактичних заходів. Перенесення кримінологічних акцентів на жертву правопорушення дозволяє не лише інакше осмислити причини та умови злочинності, а й по-новому побудувати систему її запобігання, орієнтовану на зниження віктимності та активізацію захисних можливостей потенційних жертв. [2, с. 152-154]

Віктимологічне запобігання, за науковою позицією О.М. Джужи, охоплює виявлення факторів віктимної поведінки, ідентифікацію груп підвищеного ризику та розроблення адресних заходів впливу, що реалізуються на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях. Реалізація такого підходу неможлива без системного збору, аналізу та використання кримінологічної інформації, яка містить відомості не лише про злочинця та злочин, а й про особу потерпілого, умови його життєдіяльності та соціальне оточення. Таким чином, віктимологічний компонент кримінологічної інформації виступає важливим елементом правового механізму запобігання кримінальних правопорушень, зокрема у сфері виконання покарань, де ризик латентної та повторної віктимізації є підвищеним. [2, с. 152-154]

У наукових джерелах кримінологічна інформація визначається як різновид соціальної інформації, необхідної для протидії злочинності, що отримується з кримінологічних джерел і оцінюється за допомогою кримінологічних засобів. Зокрема, М.І. Фіалка пропонує розглядати кримінологічну інформацію як сукупність відомостей про стан і тенденції злочинності, чинники її детермінації, особистість злочинця, а також шляхи й заходи протидії злочинності та діяльність суб'єктів профілактики. Такий підхід дозволяє інтегрувати у зміст кримінологічної інформації не лише дані про злочинну поведінку, а й відомості, необхідні для реалізації віктимологічної профілактики. [3, с. 109-120]

Науково обґрунтоване використання кримінологічної інформації можливе лише за умови дотримання певних якісних вимог до неї. До таких вимог належать повнота та всебічність, що забезпечують відображення явищ у відповідних просторово-часових межах; точність і достовірність, які гарантують адекватність інформації реальному стану злочинності; оптимальність, що передбачає достатність, але не надмірність відомостей; зіставлення, яке дозволяє здійснювати порівняльний аналіз у динаміці; своєчасність та доступність інформації для суб'єктів профілактичної діяльності. Недотримання цих вимог призводить до викривлення уявлень про криміногенну ситуацію та істотно знижує ефективність запобіжних заходів.

Особливістю кримінологічної інформації у сфері виконання покарань є її комплексний характер. Вона охоплює не лише дані про кримінальні правопорушення, що вчиняються засудженими, а й відомості про порушення режиму, міжособистісні конфлікти, неформальні ієрархії, рівень віктимності окремих категорій осіб. У цьому контексті кримінологічна інформація виступає не просто статистичним масивом даних, а інструментом цілеспрямованого впливу на криміногенну ситуацію.

Використання кримінологічної інформації у механізмі запобігання кримінальних правопорушень дозволяє перейти від реактивної моделі діяльності до превентивної, що особливо важливо в умовах обмеженого простору та підвищеної соціальної напруженості, притаманних установам виконання покарань.

Недостатня увага до кримінологічної інформації про фонові явища у місцях позбавлення волі є однією з причин низької ефективності правового механізму запобігання кримінальним правопорушенням.

Аналіз наукових підходів до феномену так званих «фонових явищ» у сфері виконання кримінальних покарань дозволяє дійти висновку, що саме вони становлять значну частину кримінологічно значущої інформації, необхідної для ефективного функціонування правового механізму запобігання кримінальним правопорушенням. До таких явищ належать аморальні та суспільно шкідливі прояви, кримінальна субкультура, дисциплінарні проступки, порушення режимних вимог, негативні психоемоційні стани засуджених, а також організаційні, кадрові й технічні недоліки діяльності установ виконання покарань. Ігнорування або фрагментарний облік зазначених факторів призводить до формування неповної та викривленої кримінологічної інформації, що, своєю чергою, знижує ефективність профілактичних заходів і зумовлює домінування репресивної моделі реагування над превентивною. У цьому контексті кримінологічна інформація про «фонові явища» має розглядатися як обов'язковий елемент правового механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері виконання покарань України. [4, с. 410-411]

Віктимологічна профілактика є невід'ємною складовою загальної системи запобігання кримінальним правопорушенням та спрямована на зменшення ризику стати жертвою кримінального правопорушення. У сфері виконання покарань віктимологічний підхід набуває особливого значення, оскільки засуджені перебувають у специфічному соціальному середовищі, що характеризується обмеженням прав, залежністю від адміністрації та інших осіб, а також високим рівнем латентності правопорушень.

Кримінологічна інформація у цьому контексті дозволяє виявляти фактори віктимізації, до яких належать соціально-демографічні характеристики засуджених, їх кримінальний досвід, психологічні особливості, місце у неформальній ієрархії, а також умови відбування покарання. Аналіз таких даних створює передумови для формування адресних профілактичних заходів.

Використання кримінологічної інформації у віктимологічній профілактиці сприяє ідентифікації груп підвищеного ризику, зокрема новоприбулих засуджених, осіб, які співпрацюють з адміністрацією, осіб з психічними розладами або залежностями. Своєчасне реагування на ці фактори дозволяє запобігти вчиненню кримінальних правопорушень проти таких осіб.

Таким чином, кримінологічна інформація виступає підґрунтям для реалізації віктимологічної профілактики в установах виконання покарань, забезпечуючи науково обґрунтований та системний підхід до захисту осіб від кримінальних посягань.

Правове регулювання діяльності у сфері виконання покарань в Україні створює загальні умови для збирання та використання кримінологічної інформації. Центральне місце у цій системі займає Державна кримінально-виконавча служба України, на яку покладено функції забезпечення правопорядку та безпеки в установах виконання покарань.

Нормативно-правові акти визначають повноваження органів та посадових осіб щодо обліку, аналізу та використання інформації про стан дисципліни, правопорушень і конфліктних ситуацій серед засуджених. Водночас чинне законодавство не завжди забезпечує чітке розмежування між інформаційно-аналітичною діяльністю та оперативно-службовими заходами, що ускладнює впровадження комплексних профілактичних програм.

Тому, нормативне підґрунтя для збирання та використання кримінологічної інформації у сфері виконання покарань закріплено у Кримінально-виконавчому кодексі України. Положення статей 6, 86–101, та 107 Кримінально-виконавчого кодексу України передбачають здійснення соціально-виховної, профілактичної та оперативно-службової діяльності, яка об'єктивно потребує системного аналізу відомостей про поведінку засуджених, міжособистісні конфлікти, рівень дисципліни та безпеки. Водночас зазначені норми не містять чітко окреслених вимог до аналітичної обробки кримінологічної інформації, що ускладнює її використання у межах віктимологічної профілактики. [5]

Так, відповідно до ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України, кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень, завданнями кримінально-виконавчого законодавства України є визначення принципів виконання кримінальних покарань, правового статусу засуджених, гарантій захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків; порядку застосування до них заходів впливу з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки; системи органів і установ виконання покарань, їх функцій та порядку діяльності; нагляду і контролю за виконанням кримінальних покарань, участі громадськості в цьому процесі; а також регламентація порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань; звільнення від відбування покарання, допомоги особам, звільненим від покарання, контролю і нагляду за ними. [5]

Окремою проблемою є забезпечення балансу між використанням кримінологічної інформації та дотриманням прав людини, зокрема права на приватність і захист персональних даних. Це потребує вдосконалення правових механізмів з урахуванням міжнародних стандартів та практики Європейського суду з прав людини.

Практика Європейського суду з прав людини неодноразово підкреслювала обов'язок держави забезпечувати ефективний захист осіб, які перебувають під її повним контролем, що актуалізує питання належного інформаційно-аналітичного забезпечення запобігання насильству в установах виконання покарань.

Наприклад, справа «Карабет та інші проти України» (Заяви №№ 38906/07 і 52025/07), де заявники стверджували, що зазнали надзвичайно жорсткого поводження під час і після обшуку та операції із забезпечення безпеки, що були проведені в Ізяславській виправній колонії 22 січня 2007 року із залученням підрозділів спеціального призначення. Вони також стверджували, що цей інцидент не було належним чином розслідувано. Насамкінець заявники скаржились на втрату адміністрацією колонії їх деяких особистих речей. Суд підкреслив, що особи, які перебувають у в'язниці, знаходяться у вразливому становищі, тому обов'язок держави – забезпечити їх фізичну недоторканність. Порушення ст. 3 Конвенції виникає не лише через пряме насильство, а й через відсутність належної системи захисту (інформаційно-аналітичного контролю, швидкого реагування, розслідування).

Удосконалення використання кримінологічної інформації передбачає підвищення її аналітичної цінності та інтеграцію віктимологічних показників у систему запобігання кримінальних правопорушень. Доцільним є запровадження єдиних стандартів збору та аналізу даних, що дозволить забезпечити порівнюваність інформації та підвищити ефективність управлінських рішень.

Важливим напрямом є розвиток міжвідомчої взаємодії, зокрема обмін інформацією між установами виконання покарань, правоохоронними органами та соціальними службами. Це сприятиме формуванню цілісного уявлення про криміногенні та віктимогенні процеси.

Крім того, перспективним є використання сучасних інформаційних технологій, які дозволяють здійснювати прогнозування кримінальних правопорушень та виявляти приховані закономірності у масивах кримінологічної інформації.

Висновки. Кримінологічна інформація є ключовим елементом правового механізму запобігання кримінальних правопорушень у сфері виконання покарань України. Її використання забезпечує науково обґрунтований підхід до профілактики злочинності та віктимізації засуджених. Поєднання кримінологічного та віктимологічного підходів створює передумови для підвищення ефективності запобіжної діяльності та забезпечення прав людини у пенітенціарній сфері. Подальші дослідження мають бути спрямовані на розроблення спеціалізованих механізмів інтеграції кримінологічної інформації у практичну діяльність установ виконання покарань.

Під час проведення дослідження, по-перше обґрунтовано розгляд кримінологічної інформації не лише як допоміжного статистичного ресурсу, а як структурного елементу правового механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері виконання покарань України. По-друге, уточнено зміст кримінологічної інформації з урахуванням віктимологічного компонента та обґрунтовано його значення для профілактики латентної й повторної віктимізації засуджених. По-третє, доведено, що «фонові явища» у місцях позбавлення волі становлять істотну частину кримінологічно значущої інформації та мають враховуватися при формуванні запобіжних програм. По-четверте, виявлено недоліки чинного кримінально-виконавчого законодавства України у частині нормативного забезпечення інформаційно-аналітичної діяльності та запропоновано напрям удосконалення правового механізму з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Джужа О.М., Тичина Д.М., Сюравич В.Г. Етапи становлення світової віктимологічної думки. Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика № 2 (2) 2021. С. 19–28. DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-2-2-19-28>.
2. Джужа О.М. Кримінологічні засади віктимологічного впливу на злочинність. Матеріали наук.-практ. конф. (НАВС, Київ, 30.12.2022). URL: <https://elar.navs.edu.ua/items/874716cf-357a-4f39-b696-6d80d6bddb10>.
3. Фіалка М.І. Кримінологічне дослідження та кримінологічна інформація: сутність змістів та взаємозв'язок між ними. Вісник Кримінологічної асоціації України: зб. наук. праць. № 2 (23). 2020. С. 109–120. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7ee42bbf-a256-4444-b628-c95485c6cf2b/content>.
4. Куранда Д.М. «Фонові явища» у колоніях: поняття, сутність та місце у механізмі вчинення злочинів. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. №1. С. 409–411. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/93>.

5. Кримінально-виконавчий кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Левченко Ю.О., Микитчик О.В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0